

А. В. КОСТРУБА. НОРМОТВОРЧІ ЗАСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВОПРИПИНЯЮЧИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Проаналізовано нормотворчість як засіб фіксації юридичної сторони юридичного факту і як спосіб встановлення юридичних фактів. Аналізується механізм дії юридичного факту з точки зору фактичних дій і правової моделі, закріпленої в нормі права.

Ключові слова: юридичні факти, правоприпинення, встановлення фактів.

Проанализировано нормотворчество как средство фиксации юридической стороны юридического факта и как способ установления юридических фактов. Анализируется механизм действия юридического факта с точки зрения фактических действий и правовой модели, зафиксированной в норме права.

Ключевые слова: юридические факты, прекращение, установление фактов.

The process of rule-making is analysed in the article as a method of fixing of legal part of jural fact and as a method of establishment of jural facts. An author analyses the mechanism of action of jural fact from point of actual actions and legal model that is fixed in the legal proposition.

Key words: legal facts, pravoprpyunnya, setting, fact-finding.

Юридичні факти як юридичні явища завжди викликали інтерес з боку науковців всіх сфер юридичної науки. З їх існуванням пов'язуються процеси виникнення, зміни і припинення прав, окремих правомочностей, обов'язків або ж цілих правовідносин. Фактично вони є двигуном суспільних відносин і визначальним фактором їх динаміки. У зв'язку з цим наукові дослідження у сфері юридичних фактів завжди будуть актуальними. Хоча на сьогоднішній день тенденція в дослідженні цього питання значно знизилася свої темпи. Після опублікування ґрунтовних робіт, присвячених юридичним фактам наприкінці 50-х початку 60-х років ХХ ст. (Красавчиков О. А. «Юридические факты в советском гражданском праве» 1958 г., Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. «Вопросы теории права» 1961 г.) юридична наука в цій сфері майже не рухалася ще десять років до виходу в світ результатів наукового пошуку вчених, які дещо вдосконалили погляди своїх попередників (Халфина Р. О. «Общее учение о правоотношении» 1974 г., Исаков В. Б. «Юридические факты в советском праве» 1984 г., Данилин В. И., Реутов С. И. «Юридические факты в советском семейном праве» 1989 г.). Після цього проблема юридичних фактів ґрунтовно ніким не досліджувалася. На сьогоднішній день зазначені роботи залишаються єдиними в своєму роді. Крім того, всі вони досліджують лише сутність юридичних фактів взагалі, а не окремих їх властивостей чи способів встановлення, у зв'язку з чим, дослідження, присвячені зазначеним питанням є дуже актуальними.

Питанню юридичних фактів та їх місцю в механізмі правового регулювання суспільних відносин були присвячені праці таких видатних вчених-юристів як М. М. Агаркова, В. Г. Балдіної, М. Д. Гнатюк, А. М. Завального, О. С. Иоффе, В. Б. Ісакова, В. І. Даніліна, О. П. Петришина, С. І. Реутова, Л. В. Солодовник, Г. В. Кикотя, О. О. Касавчикова, В. Д. Чернадчука, М. В. Цвіка та ін.

Метою статті є визначення правових засобів встановлення правоприпиняючих юридичних фактів, здійснення їх аналізу й з'ясування особливостей їх використання.

Механізм правового регулювання виконує важливу роль в правовому регулюванні, а точніше є тією реально діючою сукупністю елементів, за посередництвом яких норма права застосовується до реальної життєвої обставини і викликає юридичні наслідки. Але для того, щоб механізм ефективно діяв необхідне його повне і правильне усвідомлення учасниками цивільно-правових відносин, або хоча б органами уповноваженими на реалізацію положень норм права.

В юридичній практичній діяльності дуже часто доводиться «встановлювати» певні обставини, або їх характер, що, по суті, є процесом спрямованим на їх пошук. Термін «встановлення» часто використовується в чинному цивільному законодавстві України. Зокрема, ст. 647 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає, що договір є укладенням у місці проживання фізичної особи або за місцем знаходженням юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором. Ст. 257 ЦК України має наступний зміст: «Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки». Термін встановлення також є у змісті норми ч. 1 ст. 258 ЦК України: «Для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю» При цьому, в ч. 2 ст. 258 ЦК України міститься норма, яка каже, що позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог...»¹. У зв'язку з цим можна стверджувати, що законодавець в одній нормі ЦК України дає зрозуміти, що є «встановлення» і в той же час проводить розмежування між встановленням і застосуванням.

Безперечно, під встановленням мається на увазі нормативне закріплення тих чи інших обставин. Закон встановлює певні правові обставини чи наслідки, що по суті є створення правових моделей або частин таких правових моделей, які знаходять свій вияв в нормативних приписах закону.

Звертаючи увагу на норму ч.2 ст. 258 ЦК України, в якій законодавець каже про застосування скороченої позовної давності до певних випадків простежується розмежування фактичного і правового в юридичних фактах і механізмі правового регулювання в цілому. Крізь дану норму простежується правове її застосування щодо фактичних обставин. Законодавець встановлює правову модель, але для того щоб вона була реалізована в механізмі правового регулювання цю модель застосовують в певних фактичних обставинах (для застосування в яких вона і призначена). Тому, саме за допомогою третього елементу механізму правового регулювання – активів правореалізації, правова модель накладається на фактичні обставини і викликає правові наслідки, передбачені нормою права. Слушною з цього приводу є думка М. Д. Гнатюк, яка розуміє під реалізацією права реальне, практичне перетворення у життя формально-визначених правових приписів через правомірну поведінку суб'єктів права (дії чи бездіяльність) з метою задоволення основних потреб людини, суспільства і держави шляхом використання методів та форм, передбачених законодавством країни².

Покладаючи в основу розуміння правоприпиняючих юридичних фактів як обставин дійсності, які співпадають з їх правовою моделлю і тягнуть юридичний наслідок у вигляді припинення прав, обов'язків чи правовідносин можна стверджувати і те, що така ознака як нормативне закріплення потребує уточнення. Правоприпиняючі юридичні факти з точки зору нормативного закріплення можуть бути: а) обставинами дійсності, які відповідають правовій моделі, закріпленій безпосередньо в нормі закону; б) обставинами дійсності, які відповідають правовій моделі, закріпленій в інших джерелах права (договори, корпоративні норми, звичаї тощо) з урахуванням пріоритетності джерела в конкретній правовій системі. В цивільному законодавстві України правова модель може бути безпосеред-

ньо передбачена нормами Цивільного кодексу України, або нормами договору, які мають юридичну силу лише в силу норми Цивільного кодексу України. Можна сказати, що правоприпиняючий юридичний факт може мати місце внаслідок змісту договору (чи іншого джерела), який відповідає чинному цивільному законодавству (зокрема вищому за юридичною силою джерелу – Цивільному кодексу України).

З цього приводу слушною є думка висловлена В.І. Кратом. Досліджуючи переважні права в цивільному праві він звернув увагу на те, що встановленням переважного права є його закріплення в договорі або законі як певної можливості особи – носія суб'єктивного права. Втім, така можливість може стати дійсною лише за наявності додаткових юридичних фактів, позначених у договорі або законі. Тому, на його думку, лише з цього моменту переважне право реально виникає. З огляду на його супроводжувальний, похідний характер воно сприяє набуттю іншого права – речового, зобов'язального, корпоративного, виключного.

Отже, договір є підставою встановлення переважних прав (юридичним фактом) і джерелом в якому вони закріплюються³. А з точки зору юридичних фактів, враховуючи вищенаведене, договір може сам бути юридичним фактом і в той же час він може містити правові моделі, які в майбутньому об'єднавшись з діями в актах правореалізації стануть самостійними юридичними фактами.

Проте, це є не єдиним значенням «встановлення» в цивільному праві. Досліджуючи проблему юридичних фактів в системі правовідносин Г.В. Кикоть зосередив увагу на встановленні юридичних фактів і визначив його як пошуково-інформаційний процес, зміст якого полягає у перетворенні інформації про факти: з розрізної – у систематизовану, ймовірного знання – у достовірне. Принциповою на його думку є теза, згідно з якою встановити юридичний факт означає встановити істину, оскільки факт – це реальна дійсність, що реально існує. Разом з тим, вважає науковець, соціальна обставина породжує правові наслідки, коли вона певним чином зафіксована та встановлена законними засобами в правозастосовчому процесі⁴. В такому розумінні факт – це синонім таких понять як істина, подія, результат, щось реальне у протилежність вигаданому; конкретне на відміну від абстрактного⁵.

Логічно, що для того, щоб встановити істину потрібні спеціальні знання в галузі права і цей процес має бути в якомога більшій мірі об'єктивований, щоб виключити вольовий елемент зацікавленої особи в результатах цього процесу.

Якщо казати про поняття юридичних засобів встановлення правоприпиняючих юридичних фактів, то на думку А.В. Малько, юридичні засоби є правовими явищами, що виражаються в інструментах (встановлення) і діяннях (технології), за допомогою яких задовольняються права суб'єктів. Конструктивною представляється і позиція С.С. Алексеева, на думку якого юридичні засоби – це поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язувань, що створюють спеціальну спрямованість правового регулювання⁶. Таким чином, покладаючи в основу розуміння правових засобів як інструментарію для досягнення цілі (встановлення) правоприпиняючих юридичних фактів можна стверджувати, що засобами встановлення правоприпиняючих юридичних фактів є всі прийоми, способи та підходи, за допомогою яких правова модель фактичної обставини закріплюється в нормі права або ймовірне знання перетворюється у достовірне.

Щодо першої обставини (закріплення юридичних моделей у нормі права), то фактично вона є процесом нормотворчості. Відповідно, всі засоби нормотворення пов'язані з встановленням правоприпиняючих юридичних фактів будуть вважатися засобами встановлення правоприпиняючих юридичних фактів. В той же час,

до пошуково-аналітичної діяльності і відповідних засобів звертаються в тому разі, коли позитивне правове регулювання не дало бажаного результату. Тобто тоді, коли мета правового регулювання не може бути досягнута в силу конструкції норми права, яка зумовлює неможливість її ефективної дії, або коли виникає спір між учасниками цивільних правовідносин з приводу застосування цих норм.

У зв'язку з вищевикладеним, всі засоби встановлення правоприпиняючих юридичних фактів можна класифікувати за певними критеріями і привести до єдиної системи, що в загальному вигляді можна зобразити схематично. Всі засоби встановлення правоприпиняючих юридичних фактів, за ознакою суб'єкта цієї діяльності можна поділити на нормативні засоби і інформаційно-аналітично-пошукові. Перші прямо встановлюються в нормі права. Відповідно, встановлює їх державний орган уповноважений на те, народом. Процес встановлення, як зазначалося вище, в такому разі є нормотворчістю.

В даному разі слід звернути увагу на особливості правової системи України. На відміну від правотворення, під яким розуміють відносно тривалий процес формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних повторювальних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів⁷, правотворчістю є врегульована законодавством діяльність уповноважених державних органів щодо розробки та прийняття нормативно-правових актів, які містять загальні правила поведінки (норми права)⁸. Саме нормотворчість є визначальним процесом у встановленні юридичних фактів. Результатом нормотворчості є норма права, в якій і встановлена правова модель поведінки особи. В правовій системі України визначальну роль в правовому регулюванні суспільних відносин відіграє норма права, закріплена в нормативно-правовому акті. Саме нормативно-правовий акт і є джерелом, яке має вищу юридичну силу в порівнянні з іншими джерелами, а тому, можна сказати, що правові моделі поведінки закріплені в нормативно-правових актах, зокрема законах, мають вищу юридичну силу, а тому мають переважно застосовуватися до суспільних відносин.

Питання організаційно-юридичних передумов виникнення фактів має важливе значення для кожної із сторін правовідносин, оскільки чітке уявлення про передбачену форму існування конкретного факту та здійснення його відповідного оформлення дає можливість сторонам досягти встановлення саме тих відносин, які мають бути ними на увазі, та уникнути в подальшому складнощів при доказуванні їх правомірності існування⁹.

Встановлення в цьому аспекті ще може розумітися як фіксація правових моделей в нормі права.

Зафіксована в нормі права модель поведінки, результатом якої є припинення прав, обов'язків та правовідносин, об'єднавшись зі своєю фактичною стороною разом утворюють правоприпиняючий юридичний факт. Проте, до моменту такого роду об'єднання юридичного факту як такого не існує, а існує лише його правова половина, правовий вимір. Проте, не можна не погодитися з тим, що орган, уповноважений здійснювати процес нормотворчості передбачає, що в майбутньому норма, яка є результатом цього процесу, втілиться в життя і досягне мети для якої вона була створена шляхом «накладення» правової моделі на реальну, що і викличе бажаний правовий результат. Цей орган передбачає її можливість діяти в системі права і викликати правові наслідки у вигляді правоприпинення. Тому, вважаємо, що все ж таки можна казати про встановлення правоприпиняючих юридичних фактів шляхом нормотворчості. Об'єднання юридичної і фактичної сторони юридичного факту відбувається за посередництвом мети правового регулю-

вання, а тому можна вважати, що в механізмі правового регулювання є всі юридичні елементи. Фактичні елементи можуть з'явитися після того, як норми права набудуть юридичної сили і фактичні дії, які відповідають правовим моделям будуть мати місце. У зв'язку з тим, що по-перше, механізм правового регулювання має свою мету, яка є здебільшого не юридичним фактом, а наслідком, який він викликає, або сукупністю наслідків які викликають певні юридичні факти, і по-друге, держава, як правило лише надає юридичної форми вже існуючим суспільним відносинам можна стверджувати, що встановлюючи правові моделі в нормі права держава встановлює в якості юридичних фактів неодноразово повторювані до створення норми дії та події, а не лише їх правові моделі. Таким чином, юридичним фактом є дія чи подія, яка відповідає правовій моделі, а встановленням юридичного факту в аспекті нормотворчості є врегулювання суспільних відносин шляхом створення норми права, в якій закріплюється така модель.

З цього виходить, що в ході нормотворення закладається концепція. Характерним є те, що нормотворення є вихідним процесом для встановлення правоприпиняючих юридичних фактів, бо реальні обставини і юридичні наслідки, не будучи закріпленими в нормі права, не будуть цікавими для права як такого, а тому не будуть мати ознаки формальної визначеності, і у зв'язку з цим не можуть вважатися юридичними фактами. Процес нормотворення спрямований у майбутнє, на створення юридичної сторони факту. Мета норми права – врегулювати суспільні відносини, які раніше не були врегульовані, або врегулювати їх іншим чином ніж вони були врегульовані до надання цій нормі юридичної сили. В той же час норма права формалізує суспільні відносини надаючи їх правового характеру.

Як вже зазначалося вище, встановлення моделі юридичного акту в нормі права є визначальним етапом надання цій моделі можливості бути реалізовано. Зважаючи на те, що не всі джерела права, які відомі загальній теорії права притаманні правовій системі України, правоприпиняючі юридичні факти мають характер правоприпинення лише в силу норми, закріпленої в нормативно-правовому акті національного права. Про це свідчить і ст. 9 Конституції України згідно з якою, діючи міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України¹⁰. Таким чином, нормативно-правовий акт може бути джерелом права лише в силу дії ст. 9 Конституції України, а тому і правоприпиняючі юридичні факти, встановлені в ньому мають похідний характер на відміну від юридичних фактів, закріплених в національному нормативно-правовому акті.

Правовий звичаєм, згідно зі ст. 7 ЦК України є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є ustalеними у певній сфері цивільних відносин¹¹. Проте, незважаючи на те, що звичай не встановлено актами цивільного законодавства, все ж таки правоприпиняючі юридичні акти будуть мати місце, також в силу дії норми, закріпленої в статті нормативно-правового акту. Так, згідно з ч. 2 ст. 7 ЦК України звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується¹². З цього підтверджуємо, що: а) юридичні моделі, закріплені в нормативно-правовому акті мають перевагу перед юридичними моделями, закріпленими у правовому звичаї і б) звичай має додаткова, допоміжне значення для регулювання суспільних відносин.

Фіксація правової моделі поведінки як частини правоприпиняючого юридичного факту у договорі між сторонами також має свої особливості. На властивості правочинів бути джерелом права звертала увагу так звана віденська школа, представниками якої були Kelsen і Merkl, думки якої були використані в дослідженнях

М.М. Агаркова, присвячених поняттю правочину за радянським цивільним правом. Для зазначених вище представників віденської школи зміст правової норми вичерпується обов'язковою поведінкою, яку вона встановлює. Зміст правочину також встановлює обов'язкову поведінку для певних осіб. Відповідно, на думку вчених, правочин створює норму права і є нормативним актом (джерелом права). Залишається лише включити її в систему нормативних актів, що і робить теорія Merkl¹³. Проте, п. 2 ч. 3 ст. 3 ЦК України каже наступне: «Сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами»¹⁴.

В будь-якому разі можна констатувати факт, що все ж таки договір між сторонами, який встановлює для них права й обов'язки, якщо не є нормами права, проте може конкретизувати їх, а тому закріплення умов припинення договірних зобов'язань по суті є засобом встановлення правоприміняючих юридичних фактів. Так в договорі можуть бути обставини за яких він припиняється. Зокрема, в договорі може бути зазначено, що він припиняється виконанням зобов'язань сторонами, або внаслідок форс-мажорних обставин тощо. Договір може уточнити обставини за яких припиняється дія договору, або окремі права чи обов'язки. Використовуючи договірне регулювання сторони можуть прописати весь механізм правопримінення або вдосконалити вже закріпленій законом. Юридичні факти взагалі мають максимально точно відобразити врегульовану групу соціальних ситуацій, тобто закріплені в нормі права юридичні факти мають бути притаманними ситуаціям, що складають в даному випадку об'єкт правового регулювання¹⁵. Характерним для встановлення правоприміняючих юридичних фактів є те, що в основу системи нормативних засобів встановлення покладено процес нормотворення, результатом якого є створення норми права з зафіксованою в ній правовою моделлю поведінки. Головне місце в цій системі відведено моделям, закріпленим в нормативно-правових актах, оскільки саме на їх основі відбувається встановлення додаткових, допоміжних моделей правоприміняючої правової поведінки іншими засобами. До допоміжних засобів нормативного встановлення правоприміняючих юридичних фактів відносяться закріплення правових моделей поведінки в правових звичаях, нормативно-правових договорах і в договорах між окремими учасниками цивільних правовідносин.

1. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003р. № 435-IV // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. 2. *Лапчинский М.В.* Некоторые аспекты исследования понятия «юридические средства охраны гражданских прав» // Гос-во и право. – 2003. – № 5. – С. 80–90. 3. *Крат В.И.* Переважні права: цивільно-правовий аспект: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2008. – С. 10. 4. Там само. 5. *Луспенник Д.* Розмежування оціночних суджень та стверджень про факти при розгляді справ про захист честі, гідності та ділової репутації // Право України. – 2003. – № 12. – С. 59. 6. *Лапчинский М.В.* Цит. работа. – С. 88. 7. *Загальна теорія держави і права: Підручник / Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. та ін.; За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина.* – Х.: Право, 2009 – С.175. 8. Там само. – С. 273. 9. *Солодовник Л.* Способи фіксації юридичних фактів у трудовому праві // Право України. – 2002. – № 5. – С. 84. 10. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. № 30. –Ст. 141. 11. *Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435-IV // ВВР України.* – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. 12. Там само. 13. *Агарков М. М.* Избранные труды по гражданскому праву: В 2-х т. / М. М. Агарков. – М.: Центр ЮрИнфоР, Т. 2. – 2002. – Т. 2. – С. 339–341. 14. *Цивільний кодекс України* : від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради. – 2003. – № 40–44.

– Ст. 356 (із змінами). **15.** *Кикоть Г. В.* Юридичні факти в системі правовідносин: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – С. 11.